

Дзюбенко О. А.

м. Київ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ПРИ ПЕРЕХОДІ ДО ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячується аналізу психолого-педагогічної літератури з проблем адаптації й дезадаптації учнів 5-х класів. Представлено результати експериментального дослідження соціально-психологічних умов адаптації молодших підлітків визначено основні напрями психологічної допомоги учням у процесі їхньої адаптації до нових умов навчання в основній школі.

Ключові слова: *шкільна дезадаптація, соціально-психологічні умови навчання, психолого-педагогічна підтримка в умовах адаптаційного процесу.*

Постановка проблеми

Вступ. Психолого-педагогічна практика свідчить про те, що з переходом від початкової до основної школи у школярів спостерігається тенденція до зниження успішності в навчанні, порушення поведінки, схильність до емоційної лабільності, підвищення рівня стомлюваності, прояв невротичних реакцій, порушення самопочуття тощо. З'ясування причин цих труднощів та пошук шляхів розв'язання цієї проблеми є важливим та актуальним завданням педагогіки та психології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема адаптації-дезадаптації знайшла своє відображення у працях А. Воронова, А. Прихожан, А. Фурмана, В. Бойчук, В. Фадєєва, Г. Кумаріної, Г. Левківської, І. Коробейнікова, Л. Дзюбко, Л. Шипіциної, М. Алієва, О. Чиркової, Н. Вострокнута, Н. Лусканової, С. Лупанінової, С. Степанова та багатьох інших дослідників. У своїх психолого-педагогічних дослідженнях вони розглядали поняття «шкільна адаптація» для висвітлення проблем та труднощів, які виникають у дитини при вступі до навчального закладу та переході з однієї ланки навчання на іншу, здебільшого з початкової школи до основної.

Поняття «шкільна адаптація» використовується для опису труднощів пристосування до нових умов навчання, а поняття «шкільна дезадаптація» виступає результатом неспроможності подолання зазначених труднощів, що особливо характерно для перехідних періодів у процесі шкільного навчання. Одним із таких важливих періодів є перехід від початкової до основної школи.

Як показує практика, більшість дітей переживає період переходу до основної школи як важливий крок у своєму житті. Крім того, певна частина дітей усвідомлює, що такий перехід є шансом знову розпочати шкільне життя, налагодити стосунки, які не склалися із педагогом у молодших класах. Бажання добре вчитися досить сильне у п'ятикласників. Те, що в кінці початкових класів спостерігалось зменшення інтересу до навчання, певне розчарування у школі, знімається очікуваннями змін на краще та цікавіше шкільне життя [1, 4]. Проте, не завжди такі очікування справджуються, у більшості випадків перехід до 5-го класу супроводжується у школярів складним адаптаційним процесом.

Період переходу молодших школярів до середньої ланки навчального закладу, як правило, пов'язаний з певними ускладненнями як для дитини, так і для вчителів і батьків. Упродовж одного-трьох місяців, у деяких випадках і до півроку, відбувається процес шкільної адаптації, який не завжди позитивно позначається на успіхах дитини [1, 3].

Специфічність труднощів у процесі адаптації до умов навчання в основній школі виявляється у таких чинниках:

- розширення меж навчальної діяльності та зміщення акценту з її предметного боку на мотиваційний з урахуванням потреб. Головним стає порушення стосунків підлітка із значимими людьми;
- розвиток самосвідомості, важливість самооцінки, яка не завжди є відповідною й адекватною;
- роль спілкування, через порушення якого виникає викривлення самооцінки, що позначається на поведінці та навчальній діяльності [4, 84].

Досліджуючи причини труднощів у процесі адаптації учнів 5-х класів до нових умов навчання, В. Бойчук виокремлює особливу роль особистісних чинників:

- недостатність підготовки при нормальному і навіть хорошому рівні розвитку мислення та інших пізнавальних процесів, значні пробіли в знаннях за попередні періоди навчання;
- несформованість необхідних мисленнєвих дій та операцій (аналізу, синтезу, мовленнєвого розвитку, уваги та пам'яті);
- слабка довільність поведінки і діяльності — небажання та неможливість змусити себе постійно вчитися [1, 5].

Невід'ємною частиною проблеми соціально-психологічної адаптації в 5-х класів є питання вікових особливостей. При організації навчальної діяльності вікові особливості молодших школярів у більшості випадків ігноруються, що є ґрунтом для виникнення труднощів процесу соціально-психологічної адаптації до навчання в основній школі. Дослідження з вікової психології останнього десятиліття показали, що саме п'ятикласники вперше проявляють якісну своєрідність тих психологічних особливостей, які притаманні підлітковому віку [5, 56].

Роль педагогічного чинника у виникненні шкільної дезадаптації молодших підлітків не менш значуща. Варто звернути увагу на той факт, що вчителі-предметники, які працюють зі старшими учнями, висувають дорослі вимоги до учнів 5-го класу. Молодші підлітки не завжди мають здатність адекватно сприймати навчальну ситуацію, яка не відповідає рівню розвитку їх психічних процесів та сформованості особистісних якостей, що значно ускладнює адаптацію дітей до середньої школи [2, 89].

При переході від початкової до основної школи умови навчання змінюються, ускладнюються вимоги до учня. До об'єктивних, що відбуваються в умовах основної школи, можна віднести:

- збільшення кількості дисциплін та відповідно кількості уроків;
- розширення обсягу інформації, яку необхідно засвоїти;
- зміна педагогічного складу: поява нового класного керівника та вчителів-предметників, які звикли працювати у старших класах;

- переважно кабінетна система навчання;
- ритм уроків збільшується, без повноцінного урахування індивідуальних можливостей кожного учня;
- переформування класів, поява нових учнів;
- зміна внутрішньої позиції молодшого школяра на учня середньої ланки навчання;
- зменшення кількості уваги до кожного учня та ускладнення вимог до засвоєння знань, поведінки, дисциплінованості, відповідальності за свої вчинки тощо [7, 151].

Зазначені зміни можуть призводити до труднощів у процесі соціально-психологічної адаптації школярів в умовах основної школи, проте питання які саме умови основної школи утруднюють адаптаційний процес, яким є ставлення учнів до нової соціальної ситуації та яка саме допомога необхідна в процесі їх адаптації залишаються не достатньо дослідженими.

Метою даної роботи є висвітлення результатів експериментального дослідження, яке присвячено вивченню впливу соціально-психологічних умов на процес адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі та визначення напрямів психологічної допомоги п'ятикласникам в процесі їх адаптації.

Виклад основного матеріалу

Дослідження проводилось на базі спеціалізованої школи № 43 з поглибленим вивченням предметів суспільно-гуманітарного циклу «Грааль», серед 120 учнів п'ятого класу. Діагностичним методом дослідження була розроблена нами анкета, яка складалась з 10 питань. Досліджувані надавали розгорнуті відповіді з приводу умов навчання в основній школі та основних чинників, які впливають на процес адаптації. Метод анкетування застосовувався з метою визначення соціально-психологічних умов основної школи, які утруднюють адаптаційний процес п'ятикласників та є чинниками шкільної дезадаптації.

Зміни, які відбуваються у зв'язку з переходом до основної школи загалом пов'язані із навчальним процесом та характером соціальних контактів учнів. Слід зазначити, що 35% досліджуваних задоволені своїм переходом до основної школи, що пов'язано із відчуттям приналежності до більш старшої категорії учнів, а 65% не задоволені з метою визначення уявлення учнів про зміни, що виникли з переходом в основну школу, ми скористалися розробленою нами анкетною. Результати представлено на рис. 1.

На рис. 1. відображено якісну характеристику змін у молодших підлітків у процесі адаптації до умов навчання в основній школі. Найвищим показником є поява у досліджуваних почуття тривоги, напруження, нервування (38%) та почуття дорослості (31%). Також варто звернути увагу, що 19% учнів не відчули особливих змін, 18% відмітили завищення вимог зі сторони батьків, а 17% вказали на зміни у стосунках з однолітками. З'явилося почуття дорослості, яке є рівнозначним із завищенням вимог батьків до п'ятикласників та зміною у стосунках з однолітками. Менш вираженою, проте не менш важливою, є поява конфліктів з вчителями (11%), втрата інтересу до навчання (12%) та погіршення самопочуття (11%).

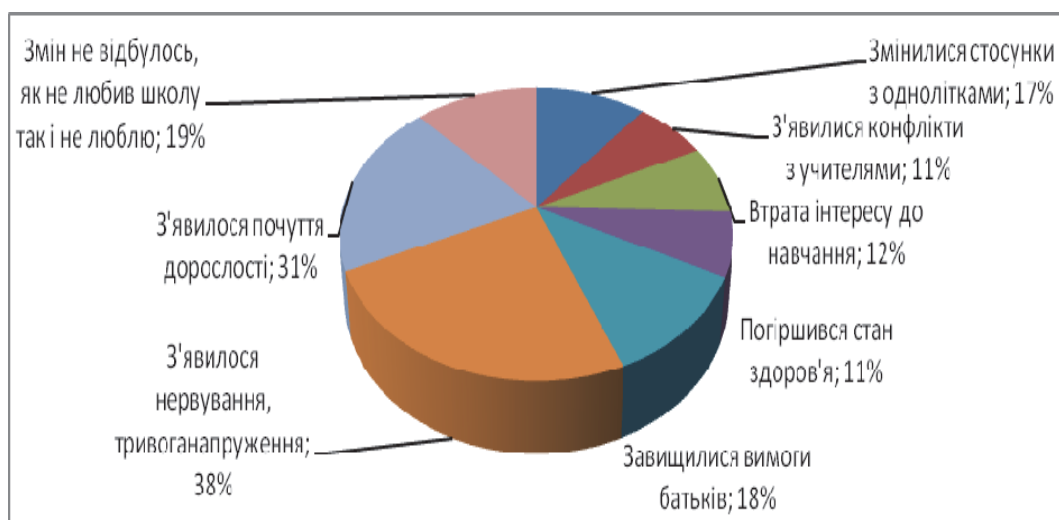


Рис. 1. Зміни, визначені учнями 5-го класу, пов'язані із переходом до основної школи

Результати анкетування п'ятикласників надали нам достатньо розгорнуту інформацію, щодо об'єктивних змін до яких складно пристосуватися в умовах навчання основної школи. Ми встановили, які з них є найзначущими у процесі адаптації. Результати дослідження для представлені на рис. 2.

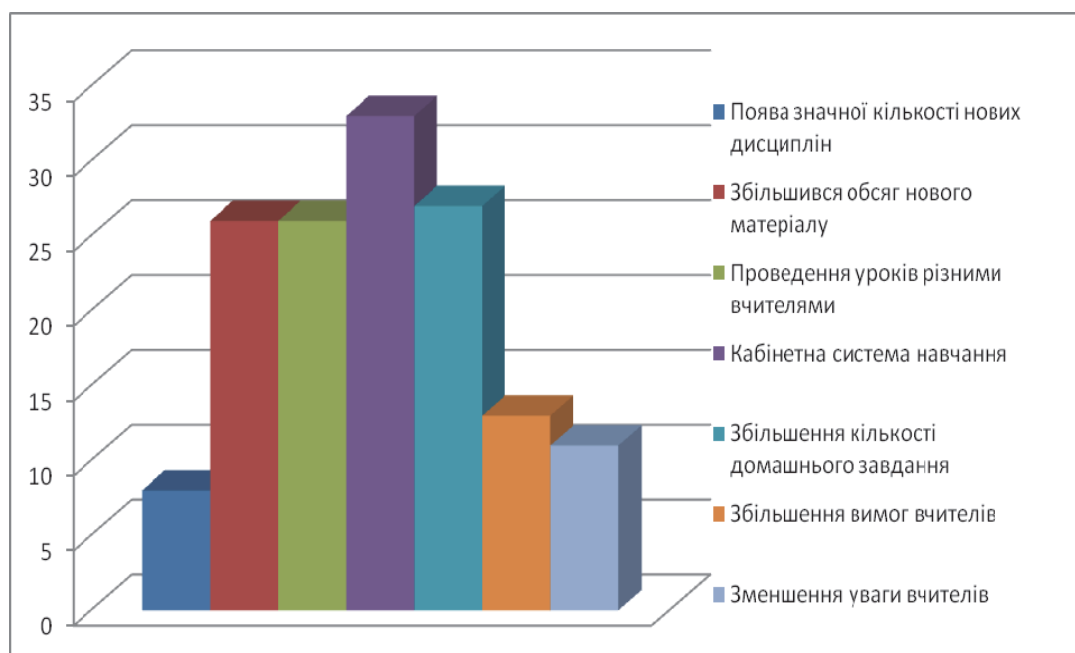


Рис. 2. Умови, що перешкоджають процесу адаптації учнів до вимог основної школи

Аналіз отриманих результатів цього аспекту дослідження дозволяє зробити висновки, що найбільш вагомою об'єктивною умовою, яка перешкоджає успішній адаптації учнів-п'ятикласників до вимог основної школи є кабінетна система навчання. Також має значення чинник збільшення кількості домашнього завдання та обсягу нового матеріалу, проведення уроків різними вчителями. Збільшення кількості нових дисциплін,

зменшення уваги вчителів та збільшення їх вимог для більшості учнів не є важливим чинником для їх адаптації до нових умов навчання. Отже, результати дослідження дозволяють стверджувати, що найбільш значущим для процесу адаптації п'ятикласників до нових умов основної школи є навчальний компонент, пов'язаний з умовами навчальної діяльності.

З метою детальнішого вивчення умов навчальної діяльності, ми виокремили критерії, які можуть викликати труднощі в навчальному процесі: високі вимоги вчителів, навчання не викликає інтересу, складно зрозуміти новий навчальний матеріал, виконувати домашнє завдання, відповідати на уроках, встигати записувати за вчителем, отримати гарну оцінку, та постійно пристосовуватися під настрій вчителів. Дані критерії ми проранжували за ступенем їх вираженості, результати подані у табл. 1.

Таблиця 1

***Умови навчальної діяльності основної школи,
які мають вплив на процес адаптації***

Умови навчальної діяльності	Кількість учнів (%)
Складно отримати гарну оцінку	45%
Складно прилаштуватися до настрою вчителів	42%
Навчання є не цікавим	41%
Швидшим став темп уроку, що ускладнює процес записування, розуміння	37%
Складно звикати до вимог вчителів	34%
Складно виконувати домашнє завдання	32%
Складно зрозуміти новий матеріал	27%
Складно відповідати на уроках	26%

Як свідчать отримані результати дослідження, найбільшою перешкодою на шляху адаптації п'ятикласників до навчання в основній школі є трудність в отриманні гарних оцінок. Крім того, 42% учнів орієнтовані на настрій вчителя, що є перешкодою їх успішності в навчальному процесі. Отже, можна зробити висновок, що у навчальному процесі п'ятого класу важливу роль відіграє кабінетна система навчання, збільшення навчального навантаження, що впливає на труднощі отримувати хороші оцінки, та збільшення кількості вчителів, настроїв та особистісні якості яких впливають на навчальний процес учнів. Тобто, складність у сприйнятті нового навчального матеріалу, труднощі в отриманні гарних оцінок, відсутність інтересу до навчального процесу негативно позначаються на швидкості адаптації до нових умов навчання в основній школі.

Оскільки перехід до основної школи пов'язаний із рядом труднощів, то важливо було з'ясувати, чи допомога потрібна учням та від кого саме вони її бажають отримувати. За результатами анкетування було встановлено, що 47% досліджуваних потребують допомоги, а 53% не потребують, причому особливої підтримки учні, які мають проблеми у адаптаційному процесі.

Спираючись на відповіді досліджуваних, отриманих в результаті анкетування, на рис. 3. подане відсоткове співвідношення тих людей, від яких очікують підтримку п'ятикласники в процесі адаптації до навчання в основній школі.

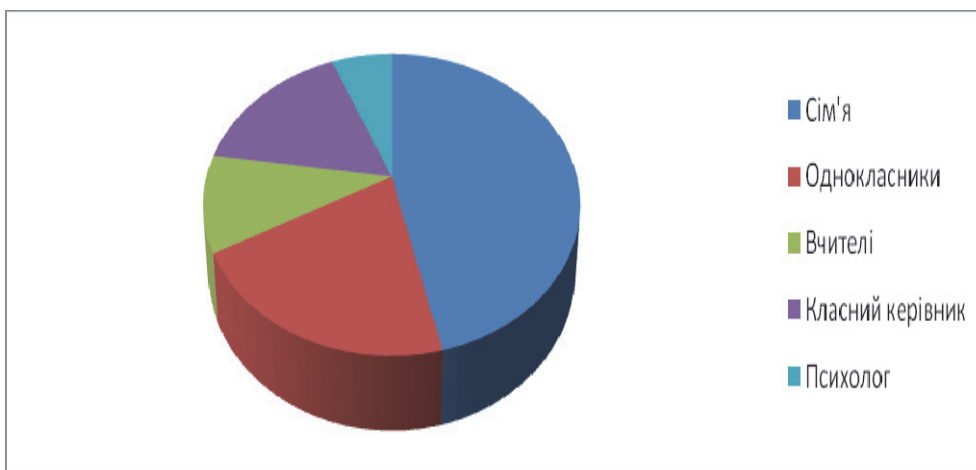


Рис. 3. Необхідність підтримки учнів основної школи в процесі їх адаптації

Отже, 46% досліджуваних очікують на підтримку від сім'ї, 20% — від однокласників, 16% — від класного керівника, 10% — від вчителів та 6% — від психолога. Ми вважаємо, що найменший відсоток приділяється психологу тому, що учні не знайомі із можливостями психологічної допомоги в адаптаційному процесі.

Від своєї сім'ї школярі в першу чергу очікують розуміння та прийняття. Безумовне прийняття дитини, підтримка, створення умов для навчання та розвитку, відверті стосунки в сім'ї є першим шляхом до її успішності в процесі адаптації у новій соціальної ситуації.

Результати дослідження особливостей спілкування п'ятикласників свідчать, що значна їх кількість (53,6%) мають конфліктні стосунки з однолітками. Легко вступають у контакт, вільно спілкуються з однокласниками лише 3% учнів. Отже, тенденція у спілкуванні з однокласниками проявляється в конфліктних, сварливих стосунках, проте, це не залежить від показника адаптованості до нових умов навчання. Встановлену тенденцію ми пояснюємо так — очікування підтримки з боку однокласників визначається потребою у спілкуванні, що стає провідною діяльністю у підлітковому віці, а не проявляється як необхідність у підтримці в адаптаційному процесі.

Роль класного керівника у процесі адаптації молодших підлітків є не менш значущою, оскільки від класовода як від керівника залежить соціально-психологічний клімат в колективі, а саме те, як буде почувати себе у новому класі кожен учень. П'ятикласники очікують від класного керівника позитивного ставлення, допомоги у стосунках з іншими вчителями, уваги та підтримки у складних ситуаціях, які пов'язані із навчанням в основній школі.

Навчання в основній школі передбачає появу вчителів-предметників. Варто звернути увагу на той факт, що вчителі-предметники, які працюють з старшими учнями, висувають дорослі вимоги до учнів 5-го класу. Проте не завжди молодші підлітки мають здатність адекватно сприймати учбову ситуацію, яка не відповідає рівню розвитку їх психічних процесів та сформованості особистісних якостей. Саме тому п'ятикласники вбачають підтримку вчителів у більш поступливому ставленні, уважності, зменшенні швидкості при подачі нового навчального матеріалу.

Роль психолога в адаптаційному процесі п'ятикласників має два напрями. Перший, суто психологічний, який пов'язаний із безпосередньою діяльністю психолога: створення та впровадження профілактичних, корекційно-розвивальних програм з метою сприяння оптимізації процесу адаптації в нових умовах навчання та проведення індивідуальних консультацій з учнями, які мають проблеми у шкільній діяльності, перейшовши в основну школу. У роботі з дезадаптованими особистостями використовують широкий комплекс психологічних методів впливу, розроблених різними психологічними школами та напрямами: психодинамічними, гуманістичними, когнітивними, біхевіоральними, особистісно орієнтованими. Вітчизняні шкільні психологи найчастіше використовують у своїй практичній діяльності наступні напрями допомоги учням: розвиток шкільної мотивації, формування інтересів, розвиток навичок спілкування з однолітками та дорослими, розвиток впевненості у собі, формування ставлення до успіхів та невдач, формування уявлення про себе як про людину з великими можливостями [1; 3]. Оскільки проблема труднощів у адаптаційному процесі пов'язана з втратою цілісності та проявляється у внутрішньому дискомфорті школяра, що може призвести до дезадаптації, то у роботі шкільного психолога пропонуємо поєднувати когнітивні, поведінкові та емоційно-особистісні концепції психологічної допомоги. Тобто, застосовувати еклектичний підхід. Другий напрям — залучення до спільної діяльності батьків, вчителів та психологічної служби школи у вирішенні проблеми труднощів соціально-психологічної адаптації учнів. Підвищення психологічної компетентності батьків та вчителів з проблеми шкільної дезадаптації є можливим у формі проведення лекційних занять, індивідуальних консультацій, тренінгів [6, 102–103].

Поєднання двох напрямів психологічної допомоги є ефективним у подоланні багатьох психологічних проблем школярів, зокрема у вирішенні труднощів, які виникають у процесі адаптації до нових умов навчання в основній школі.

Висновки

Підсумовуючи результати дослідження соціально-психологічних умов адаптації молодших підлітків до нових умов навчання, можна стверджувати, що найзначущими у цьому процесі є: збільшення навчального навантаження, кабінетна система навчання та збільшення числа вчителів. В навчальному процесі суттєву роль відіграє складність отримати високу оцінку, настрої вчителів та відсутність зацікавленості в навчанні. Підтримку в адаптаційному процесі п'ятикласники очікують від сім'ї, однокласників, вчителів та психолога, що підтверджує необхідність взаємодії батьків, вчительського колективу та психологів у вирішенні проблеми шкільної дезадаптації учнів основної школи. Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні рівнів адаптованості та психологічних особливостей молодших підлітків в процесі їх адаптації до нових умов навчання в основній школі. Результати даного напрямку дослідження можуть бути використані психологами у створенні корекційно-розвивальної програми для учнів основної школи з метою підвищення їх рівня адаптованості до нових умов навчання та особистісного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук В. Шкільна дезадаптація учнів 5-х класів / В. Бойчук // Психологія. — 2008. — № 35. — С. 3–12.
2. Золотова О. И. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности / О. И. Золотова, И. К. Кряжева // Психологические механизмы регуляции социального поведения. — М. : Наука, 1979. — С. 219–232.
3. Кумарина Г. Школьная дезадаптация: признаки и способы предупреждения / Г. Кумарина // Народное образование. — 2002. — № 1. — С. 111–120.
4. Лупанина С. Почему «трудный» ребенок труден? Дезадаптация – острейшая проблема педагогики / С. Лупанина // Лучшие страницы педагогической прессы. — 2004. — № 2. — С. 80–86.
5. Прихожан А. М. Подросток в учебнике и в жизни / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. — М. : Знание, 1990. — 80 с.
6. Прищепка О. А Проблема адаптації-дезадаптації школяра як напрям діяльності психолога освітнього закладу / О. А. Прищепка // Професійна підготовка практичного психолога: теорія і практика. — 2011. — Вип. 1. — С. 98–104.
7. Прищепка О. Психологічні особливості адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі / О. Прищепка // Вісник інституту розвитку дитини. — 2011. — Вип. 13. — С. 149–154.

Дзюбенко Е. А.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ АДАПТАЦИИ МЛАДШИХ ПОДРОСТКОВ ПРИ ПЕРЕХОДЕ В ОСНОВНУЮ ШКОЛУ

Статья посвящена анализу психолого-педагогической литературы по проблемам адаптации и дезадаптации учеников 5-х классов. Представлены результаты экспериментального исследования социально-психологических условий адаптации младших подростков и определены основные направления психологической помощи учащимся в процессе их адаптации к новым условиям обучения в основной школе.

Ключевые слова: *школьная дезадаптация, социально-психологические условия обучения, психолого-педагогическая помощь в условиях адаптационного процесса.*

Dziubenko O. A.

THE SOCIAL PSYCHOLOGICAL TERMS OF ADAPTATION OF JUNIOR TEENAGERS DURING TRANSITION TO THE PRIMARY SCHOOL

In the article the analysis of psychology-pedagogical literatures of school deadaptation problem is presented. The results of experimental studies of social psychological terms of adaptation of junior teenagers are presented and the main directions of psychological help to junior teenagers during their adaptation to the new terms of studies at basic school are identified.

Key words: *school deadaptation, social psychological terms of training, psychology-pedagogical help in the conditions of adaptation process.*